

Михайло ГЛУШКО

З НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ КОРНЕЛІЯ КУТЕЛЬМАХА ЯК ЕТНОГРАФА- ЕКСПЕДИЦІЙНИКА

Під час організації і проведення постчорнобильських експедицій у радіоактивно забруднених місцевостях Середнього Полісся мені, як керівнику, важливо було мобілізувати членів наукових мандрівок до сумлінного і відповідального виконання своїх обов'язків — до виявлення і якомога докладнішої фіксації відомостей про різні ділянки традиційно-побутової культури тутешніх автохтонів. Однією з форм такого «примусу» стали письмові звіти учасників експедиційного загону про найважливіші результати науково-пошукової роботи упродовж одного виїзду, які кожний з них готував напередодні повернення до Львова, тобто відразу по «гарячих слідах». Серед цих звітів завжди вирізнялися звіти Корнелія Кутельмаха, передусім своєю інформативністю та визначенням найважливіших загальноукраїнських рис, регіональних особливостей і локальної специфіки досліджуваної ділянки народної культури — календарно-побутової обрядовості.

Читачам «Народознавчих зошитів» пропонуємо стислі «Звіти» К. Кутельмаха, які увінчали його науково-пошукову роботу в Олевському районі Житомирської області та Зоні відчуження (колишній Чорнобильський р-н Київської обл.) відповідно в липні і серпні-вересні 1997 р. Зокрема, в Олевському районі народознавці дослідили тоді 31 населений пункт (села Андріївка, Білокоровичі, Варварівка, Джерело, Діброва, Жовтневе, Жубровичі, Журжевичі, Замисловичі, Зубковичі, Кам'янка, Кишин, Копище, Корощине, Лопатичі, Майдан, Обище, Озеряни, Перга, Радовель, Рудня Комсомольська, Рудня Озерянська, Рудня Перганська, Рудня Радовельська, Рудня Хочинська, Стовпинка, Суцани, Тепениця, Устинівка, Хочине, Юрове), у Зоні відчуження — 14 поселень (села Андріївка, Городище, Залісся, Золотніїв, Іллінці, Куповате, Ладжичі, Ново-Шепеличі, Опачичі, Оташів, Паришів, Рудня Іллінецька, Теремці, Терехів), а також три прилеглі до цієї зони населені пункти Іванківського району Київської області (села Горностайпіль, Дитятки і Страхолісся) [1, с. 369]. Цінність цих звітів у тому, що в них містяться узагальнені етнографічні відомості про різні звичаї й обрядодії річного кола поліщуків Олевщини та Зони відчуження, які особисто виявив і зібрав дослідник, і які, на відміну від матеріалів польових народознавчих досліджень у 1994—1996 рр. [2; 3; 4], поки що недоступні широкому загалу, позаяк і досі не систематизовані та не опубліковані.

Зазначені «Звіти» К. Кутельмаха зберігаються у нашому домашньому архіві. Публікуємо їх з дотриманням усіх стилістичних і граматичних особливостей оригіналу рукопису.

Михайло ГЛУШКО

К. Кутельмах

Звіт про результати дослідження календарно-побутової обрядовості на території Олевського району Житомирської області (18 липня — 8 серпня 1997 р.)

На території згаданого району, а також в декількох селах сусіднього Рокитнівського р[айо]ну Рівненщини¹ здійснювалось обстеження стану збереженості та сучасного функціонування традиційної календарно-побутової обрядовості. Дослідженням передбачалось виявити на обстеженій території архаїчні елементи у звичаях та обрядах календарного циклу, які збереглися у народній пам'яті, їх локальні особливості та загальноукраїнські риси, а також рештки народних вірувань і повір'їв як прадавньої основи обрядовотворчої практики. Основна увага зверталася на аграрні, зооморфні, весільно-еротичні та поминальні мотиви.

За основу взято розповіді представників старшого покоління, які практично є основною міжпоколінною ланкою в системі передачі традиційних форм духовної культури, зокрема, звичаїв та обрядів.

Характерно, що в пам'яті опитуваних найменше збереглися аграрні мотиви, насамперед звичаї та обряди, пов'язані з зажинками та обжинками, засівками та досівками. Двох останніх обрядових актів переважна більшість респондентів вже не знала, посилаючись на те, що їхні батьки могли це робити в часи їхнього дитинства, коли діти ще не звертають особливої уваги на обрядові дієства. Згодом процес колективізації унеможливив здійснення обрядів, приурочених до початку закінчення сівби.

Дещо краще збереглися обрядодієства, приурочені до початку і закінчення жнив. Як і на території інших районів Житомирщини, в Олевському р[айо]ні зберігся звичай обирати відповідний день для зажинків. Переважна більшість опитуваних звертала увагу на те, що зажинати ниву треба в чистій гарній

одежі. З хлібом, який разом з першим нажатим снопом (зажинком, зажоном) приносили додому і ставили на покуть. Зафіксовано окремі згадки про танцювання на зажинках — «на веселі жнива». В багатьох випадках назви першого снопка вже не пам'ятали, хоч робили його не лише на житньому лані, а й з пшениці чи льону. В деяких селах зажинок з декількох польових культур, прикрашений квітками, ставили на покуті під час різдвяних свят, де він стояв аж до Різдва дня (21 січня), хоч назви «дідух» не знають.

З обжинкових обрядодієств і атрибутів зафіксовано плетіння обжинкового вінка з колосся і купайла (волошок). Його плели, коли дожинали толокою або значною кількістю женців з числа родичів. Вінок з поля несла на голові жінка, яка «щасливо живе» у парі або вродлива дівчина. Його (вінок. — М. Г.) урочисто вручали хазяїну на його подвір'ї. Зафіксовано і деякі жнивні пісні. В Олевщині також побутовав звичай залишати у полі 3—5—7—9 колосків, пов'язаних червоною стрічкою чи шнурком. Але цьому дієству не надавали особливого ритуального значення. Навіть такі традиційні назви[,] як «дід», «борода», «квітка», які ще й тепер зустрічаються на території інших районів Житомирщини, тут вже не знають.

З зооморфних мотивів зафіксовано рудименти давніх звичаїв, пов'язані з вшануванням худоби до певних свят. Так, на «багату кутю» перед урочистою вечерею ішли до худоби з хлібом, який подекуди залишали на ніч у хліві і забирали до хати аж наступного ранку. Зафіксовано повір'я про те, що коли під час обходу хати з кутею на «багатий вечір» зустрі-

¹ Тоді було досліджено три села Рокитнівського району — Біловіж, Борове і Сновидовичі [1, с. 369].

ти kota, то корова приведе теличку, а якщо собаку — то бичка. Однак давніх повір'їв про те, що худоба розмовляє у святі вечори, не виявлено.

Не пам'ятали інформатори і про рядження «козою». Рядження, як обрядовий акт, тут приурочувався переважно не до обходу колядників на Різдвяні свята, а до дня св. Варвари, коли молодь на вечорницях рядилася під «цигана і циганку».

Зафіксовано ряд архаїчних звичаїв, зокрема, запалювання ритуальних вогнів напередодні Великодня, обряди «палити весну», «топити русалку» на «русальницю» чи «розигри». Характерно, що в Олевщині найбільш поширеними залишаються повір'я, що русалками стають люди незалежно від статі і віку, які померли на русальному тижні. Русалки не лише шкодять, а й допомагають людям, але лише родинам, з якими мали кровні зв'язки за життя, сприяють родючості ниви, попереджають про небезпеку тощо.

Найкраще тут збереглися поминальні мотиви. Майже в кожному селі до цього часу старше покоління дотримується звичаю святкувати основні поминальні п'ятниці і суботи — так звані «діди» і «баби» з покійними родичами. Під час обстеження зафіксовано форми «кормління покійних предків», в т[ому] ч[ислі] виливання решток від трапези в річку незалежно від того, чи був утопленик в родині, «волочильне для мертвих», навський чи великдень мертвих, звичай «будити покійника» і т. ін. Цікаво, що окремі дії поминальних обрядів повторюються у звичаях та обрядах всіх циклів річного календарного кола. Ці дані разом з зафіксованими повір'ями про відвідини покійними своїх живих родичів значно доповнюють попередньо зібрані аналогічні відомості і засвідчують про існування надзвичайно глибокого пласту вшанування покійних родичів у календарних звичаях та обрядах українців.

29.07.[19]97 р.

К. Кутельмах

Звіт про дослідження календарно-побутової обрядовості в зоні відчуження (колишній Чорнобильський район) Київської області
27 серпня — 5 вересня 1997 р.

В ході роботи основна увага зверталась на стан збереженості та форми побутування традиційних обря-

дійств річного календарного кола. Виявлено та зафіксовано ряд обрядів і звичаїв, приурочених до зимових, весняних та літньо-осінніх свят. Зокрема, на згаданій території в пам'яті інформаторів збереглися такі архаїчні елементи, як колядування, щедрування, «коза», рештки святкових обрядів з «плужком» на новий рік чи багату кутю, обходи з «звіздою», «циганщина», які на даній території краще збереглися, ніж в інших районах Полісся.

Виявлено дві форми ритуального вживання снопка в зимовому циклі — прикрашання покуті снопом у різдвяних святах, коли його тримали від першої куті аж до Різдяного дня (21 січня). Другий варіант вшанування збіжжя — звичай «молотити» снопок на «богату кутю» до вечері чи вранці на новий рік (св. Василя). Недомолочений снопок розстиляли на столі, застиляли скатертиною («настольником»). А тоді члени родини «молотили» його кулаками до чи після вечері. По кількості намолочених зерен очікували, стільки ж стогів чи кіп збіжжя нажати в наступному році.

Викликають інтерес деякі бодай фрагментарно збережені в пам'яті тутешніх інформаторів обрядові елементи, пов'язані з початком і завершенням жнив, особливо обжинки, в яких має місце ритуальне виготовлення такого жнивного атрибута[.] як «дід» чи «борода». В переважній більшості обстежених сіл жменю незжатої і залишеної у полі колосся називали «дідом». Попередньо можна дійти висновку, що цей термін відомий, починаючи зі східних районів Київського Полісся і губиться лишень в заліснених районах пограниччя Житомирщини і Рівненщини. Але це ще потребує дальших досліджень.

Приблизно з територіальним поширенням цього терміна в аграрних мотивах зберігаються територіально основні форми поминальних мотивів в усталених варіантах. Порівняно з попередніми дослідженнями на Київщині і Житомирщині в 1994—[199]6 рр. виявлено і ряд нових обрядодійств, пов'язаних з вшануванням покійних предків.

Бодай фрагментарно зафіксовано ряд обрядодійств, пов'язаних з весняно-літніми циклами, в тому числі таких[.] як «палити весну», «гонити стрілу», проводити русалок. Записано і фрагменти збережених в народі повір'їв щодо походження русалок, їх шкоду чи користь для своєї родини.

Останні дані дають можливість по-новому глянути на їх демонологічну сутність та зв'язок з душами покійних предків.

5.09.[19]97 р.

1. Глушко М. Від Уборті до Дніпра: заключний етап комплексного історико-етнографічного дослідження Центрального Полісся / Михайло Глушко // Народознавчі зошити. — 1997. — № 6. — С. 369—370.
2. Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / відп. ред. С. Павлюк, М. Глушко. — Львів, 1997. — Вип. 1: Київське Полісся. 1994. — 356 с.
3. Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / наук. ред. С. Павлюк, М. Глушко. — Львів, 1999. — Вип. 2: Овручина. 1995. — 373 с.
4. Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / наук. ред. С. Павлюк, Р. Омеляшко. — Львів, 2003. — Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. — 338 с.